

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی

*فخرالدین سلطانی   **جلال الدین شیرزبان

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۸/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۰۸

چکیده

بررسی درگیری‌ها و جنگ‌های داخلی و بین‌المللی، حکایت از فجیع‌ترین اعمال ضد انسانی دارد که متأسفانه مرتکبان اصلی آن‌ها دارای مقامات بلند پایه دولتی در کشور خود هستند. از یک سو به موجب حقوق داخلی، این افراد به لحاظ مصونیت از تعقیب قانون در امان هستند. و از سوی دیگر مطابق با حقوق بین‌الملل، به استناد قاعده عرفی مصونیت، تعقیب و محاکمه ایشان در دادگاه‌های داخلی کشورهای دیگر نیز منع شده است. اجرای عدالت کیفری اقتضاء می‌کند که مقامات عالی رتبه دولتی که دستانشان آلوده به جنایات بین‌المللی است بی‌کیفر نمانند و در دادرسی عادلانه تعقیب و محاکمه شوند. صرف نظر از پرونده‌های مطرح شده در محاکم بین‌المللی کیفری، هدف از این تحقیق تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی در آرای دیوان بین‌المللی دادگستری است. هر چند که صلاحیت آن دیوان صرفاً در پرداختن به اختلافات بین دولت‌ها با رضایت ایشان است. و اشخاص به طور انفرادی حق دادخواهی ندارند. اما دیوان در طول حیات خود تاکنون در چهار قضیه با موضوع مصونیت این قبیل افراد مواجه شده است. در این مقاله با تفکیک میان دو نوع مصونیت شغلی و شخصی و بررسی رویه دیوان در قضایای مطرح شده و آکاوی روند پرونده محاکمه حسن هابره معروف به پینوشه افریقا به این نتیجه می‌رسیم که مصونیت شخصی که دایره شمول آن محدود به مقام‌های عالی رتبه دولتی است. گرچه می‌تواند در برخی موارد مانعی در راه اعمال صلاحیت محاکم ملی کشورها ایجاد کند، اما در بسیاری موارد دیگر، مصونیت نمی‌تواند مانعی در راه اجرای عدالت بر مرتکبان جنایات بین‌المللی باشد.

واژگان کلیدی: جنایات بین‌المللی، مصونیت مقامات دولتی، دیوان بین‌المللی دادگستری، صلاحیت جهانی، حسن هابره.

---

*استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران
**وکیل پایه یک دادگستری و دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج
(نویسنده مسئول) jalalshirjian@alumni.ut.ac.ir

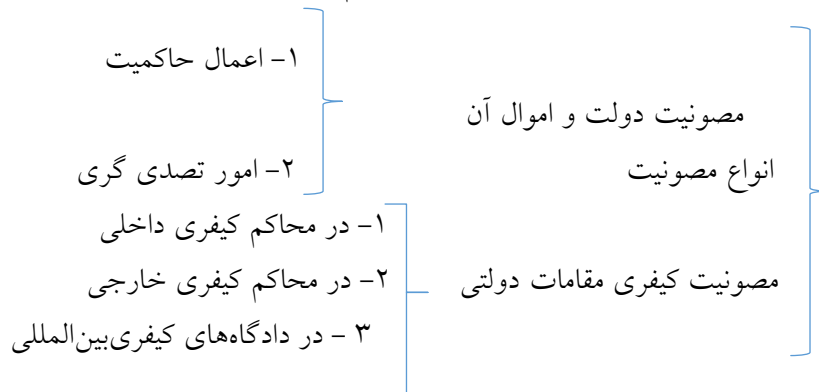
مقدمه

از گذشته‌های دور در حقوق بین‌الملل کلاسیک، دولت و مقامات عالی‌رتبه‌ی آن نزد دولت‌های دیگر از یک سلسله امتیازاتی تحت عنوان مصونیت برخوردار بوده‌اند به نحوی که اساساً به طور مطلق از هرگونه تعرض، تعقیب و محاکمه در محاکم خارجی در امان بودند. از آن جایی که حقوق مصونیت بر اصل برابری و استقلال حاکمیت کشورها مبتنی است در این سیستم افقی، دولت‌ها حق اعمال حاکمیت بر یکدیگر را ندارند. لذا سنوات طولانی مصونیت مطلق بر روابط دولت‌ها حاکم بود.

به مرور زمان با افزایش فعالیت‌های تجاری دولت‌ها و دخالت گسترده آنان در امور اقتصادی و بازرگانی مفهوم مصونیت دولت نیز دچار تغییر گردید، به طوری که به تدریج تفکیک بین مصونیت در اعمال حاکمیتی و در اعمال تصدی‌گری ایجاد گردید و مطابق دکترین "مصونیت محدود" دولت‌ها صرفاً در زمان اعمال حاکمیت از مصونیت برخوردارند و زمانی که به امور تصدی‌گری می‌پردازند فاقد چنین امتیاز و ویژگی خواهند بود.

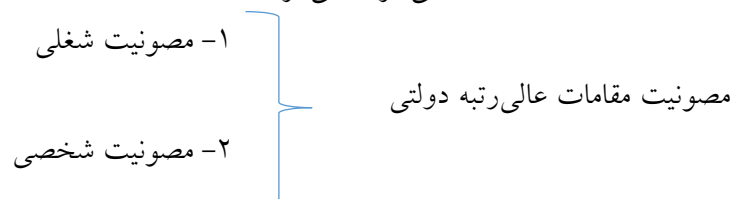
مصونیت سران دولت‌ها، منفک از مصونیت خود دولت‌ها، موضوعی است که برحسب تحولات بین‌المللی مفهوم آن دچار تغییر شده و در سیر تحول خود از مطلق به سمت محدود، در راستای مقابله با بی‌کیفری جنایات بین‌المللی و نقض فاحش و سیستماتیک حقوق بین‌الملل بشردوستانه دچار چالش شده است. در حال حاضر با رویکرد جدید حقوق بین‌الملل به فرد و حقوق بنیادین بشر، اساساً عدم محاکمه و مجازات جنایتکاران بین‌المللی تهدیدی جدی علیه صلح و امنیت بین‌المللی تلقی می‌شود و معمولاً موضوع مصونیت ایشان زمانی کاربرد می‌یابد که سران و مقامات یک دولتی بدون وجود رضایت دولت متبوع خود، در محاکم دولت یا دولت‌های دیگر و یا در دیوان بین‌المللی کیفری تحت تعقیب و پیگرد قضایی قرار گیرند.

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی..... ۱۵۵

در تعریف مصونیت کیفری مقامات دولتی گفته شده که نباید مصونیت قضایی را به این معنا بدانیم که دارنده آن مسئول شناخته نمی‌شود بلکه به این معنی است که دادگاه‌های خارجی امکان اعمال صلاحیت قضایی برای محاکمه‌ی مقامات عالی‌رتبه دولتی را ندارند. و در توجیه آن به شان و منزلت ایشان و حاکمیت مساوی دولت‌ها و استقلال آن‌ها، ضرورت‌های شغلی و رعایت آداب و نزاکت بین‌المللی اشاره شده است که چون اعمال کارگزار دولت، عمل دولت تلقی می‌شود لذا مصونیت دولت به کارگزار نیز منتقل می‌شود.

سال‌های طولانی مقامات عالی‌رتبه‌ی دولت‌ها به لحاظ نوع شغل خود، از مصونیت‌های جامعی برخوردار بوده‌اند تا بتوانند بدون وجود هرگونه مشکلی از عهده‌ی وظایف محوله برآیند. لذا در حقوق بین‌الملل کلاسیک قرن‌های متمادی مصونیت مطلق حاکم بوده و مقامات عالی‌رتبه دولتی نسبت به اعمالی که انجام می‌دادند تحت محاکمه دادگاه‌های خارجی قرار نمی‌گرفتند.

۱۵۶... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

در تبیین مفهوم مصونیت شغلی که براساس برابری حاکمیت و شخصیت حقوقی دولت استوار شده است. در بردارنده اقدامات رسمی مقامات دولتی در حیطه‌ی انجام وظیفه مطلوب‌تر شغلی و کاری ایشان است. که ضرورت‌های حرفه‌ای و الزامات روابط بین‌المللی از مبانی این مصونیت تلقی می‌شود. دلیل آن این است که فعالیت‌های مامور دولت در چارچوب صلاحیت شخصی نیست بلکه از جانب دولت او است لذا به دولتی که مامور به آن وابسته است قابلیت انتساب دارد. و اگر تخلفی هم صورت گیرد وفق قانون به مامور دولت ارتباطی ندارد و تخلف مزبور به دولت وی منتسب می‌شود و بالطبع آن برای مامور هیچگونه مسئولیت حقوقی و یا کیفری ایجاد نخواهد کرد. بنابراین ماموران دولتی در قبال اعمالی که در سمت رسمی خود در حیطه‌ی وظایف شغلی خود انجام می‌دهند در مقابل دادگاه‌های خارجی دارای مصونیت می‌باشند.

مصونیت شخصی که به افراد معین و خاصی محدود می‌شود و منضم به خود شخص است و محاکم خارجی نمی‌توانند آنان را حتی در خصوص اعمال شخصی (اعمال خارج از حیطه وظیفه شغلی و حرفه‌ای) تحت تعقیب و محاکمه قرار دهند. که به استناد آن برخی مقامات دولتی نظیر رهبر حکومت و رئیس دولت در زمینه‌ی اقدامات شخصی خود نیز دارای مصونیت هستند. و تا زمانی که در سمت خود مشغول به کار هستند دارای مصونیت از صلاحیت کیفری در مقابل تعرض و تعقیب می‌باشند. و بعد از این که شخص سمت خود را از دست بدهد این مصونیت نیز از بین می‌رود.

بنابراین مقامات عالی‌رتبه دولتی مادامی که در سمت خود مشغول انجام وظیفه هستند از هر دو مصونیت شغلی و شخصی بر خوردار خواهند بود. با این تفاوت که بر خلاف مصونیت شغلی، مصونیت شخصی دائمی نیست و به محض آنکه فرد از مقام و سمت دولتی خود عزل، مستعفی و یا بازنشسته شود مصونیت شخصی وی از بین می‌رود و محاکم خارجی می‌توانند وی را به لحاظ اقدامات شخصی مورد تعقیب و محاکمه قرار دهند. اما مصونیت شغلی ایشان، چون منتسب به دولت است و شخصیت

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی..... ۱۵۷

حقوقی دولت را نمی‌توان مورد تعقیب کیفری قرار داد لذا مصونیت [شغلی] ایشان تداوم می‌یابد.

در طول تاریخ بشر زمامداران قانون‌گریز فراوانی وجود داشته‌اند که در راس حکومت‌های استبدادی و سرکوبگر قرار داشته‌اند. که با اقدام‌های سرکوبگرانه خود بر ضد مردم خود و دیگر مردمان جهان، تاریخ بشریت را به جنگ‌های خونین آغشته‌اند. در تاریخ معاصر می‌توان از دیکتاتورهایی نظیر هیتلر، موسولینی، استالین، پینوشه، حسن هابره، میلسویچ، صدام حسین، قذافی و عمرالبشیر نام برد.

امروزه حقوق بین‌الملل این حق را برای دولت‌ها به رسمیت شناخته است که به منظور حمایت از ارزش‌های مشترک بشری و در جهت مقابله‌ی موثر با آنگونه اعمال مجرمانه که جامعه‌ی جهانی از آن‌ها به عنوان جنایات بین‌المللی یاد می‌کند شروع به تعقیب مرتکبین و رسیدگی به اتهامات انتسابی ایشان نمایند.

علی‌ایحال محاکمه مقامات دولتی یک کشور نزد دستگاه قضایی دولت دیگر از جمله مباحث غامض و پیچیده حقوق بین‌الملل است که موضوع این مقاله را تشکیل می‌دهد که اساساً تاکنون رویه دیوان بین‌المللی دادگستری در مواجهه با مصونیت مقامات عالی‌رتبه دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی در زمان ارتکاب جنایات بین‌المللی چگونه بوده است؟ آیا محکومیت دولت سنگال به محاکمه یا استرداد حسن هابره رئیس‌جمهور سابق کشور چاد در دعوی بلژیک علیه سنگال از سوی دیوان حکایت از شکل‌گیری یک قاعده عرفی نوظهور دارد؟ در راستای پاسخگویی به سوال‌های فوق، ضمن تبیین حدود مصونیت سران دولت‌ها در نزد محاکم خارجی در برخی قضایای مهم در دیوان، به روند دادرسی طولانی محاکمه‌ی حسن هابره در دادگاه ویژه سنگال خواهیم پرداخت.

به هر حال اقدامات قضایی محاکم خارجی در تعقیب و محاکمه مقامات عالی‌رتبه دولتی، با آغاز هزاره سوم میلادی، در قضایای معروفی همچون معمر قذافی رئیس‌جمهور لیبی در فرانسه، فیدل کاسترو رهبر کوبا در اسپانیا، رابرت موگابه رئیس‌جمهور

۱۵۸... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

زیمباوه در امریکا و محاکمه‌ی آگستو پینوشه رئیس‌جمهور سابق شیلی در انگلستان، خالد نزار وزیر دفاع سابق الجزایر در سوئیس و حسن هابره رئیس‌جمهور سابق چاد در دو کشور بلژیک و سنگال و نهایتاً محکومیت وی به حبس ابد از سوی یک دادگاه خارجی، به خوبی می‌تواند نمایانگر تغییر و تحول در نگرش و دیدگاه جامعه جهانی به موضوع مصونیت مقامات ارشد دولت‌ها و فروپاشی حصارهای بلند مصونیت ایشان باشد.

اعمال صلاحیت جهانی^۱ در جنایات مهم بین‌المللی

از اصول حاکم بر صلاحیت حقوق بین‌الملل کیفری، اصل صلاحیت جهانی است که موجب توسعه‌ی صلاحیت دادگاه‌های داخلی برای رسیدگی به جرایمی است که در قلمرو سرزمینی یک دولت واقع نشده و متهم و مجنی علیه (زیان‌دیده) هیچ یک تابعیت آن دولت را ندارند و اساساً جرم علیه آن کشور ارتکاب نیافته است لیکن به لحاظ نوع جرم که از جرایم مهم و شنیعی است که موجبات نگرانی جامعه بین‌المللی را فراهم نموده دادگاه می‌تواند فراتر از سایر صلاحیت‌های کیفری عمل نماید.^۲ و منافع تمامی دولت‌های جهان در اینگونه مواقع ایجاب می‌کند که به اتهام جنایتکاران بین‌المللی در محاکم ملی به نمایندگی از نظام حقوقی بین‌المللی وارد رسیدگی قضایی شوند.

بنابراین به موجب اصل صلاحیت جهانی دادگاه‌های داخلی کشورها قادرند و حتی ملزمند تا در ارتباط با جنایات مهم بین‌المللی که علیه وجدان جهان متمدن و عموم ملت‌ها تلقی می‌شوند، صرف‌نظر از محل وقوع جرم، تابعیت متهم یا مجنی علیه (قربانی جرم) به موضوع رسیدگی کنند.

اعلامیه پریستون صلاحیت جهانی را اینگونه تعریف کرده است:

---

۱. Universal jurisdiction

۲. فروغی، فضل‌اله، منشاء و ماهیت حقوقی اصل صلاحیت جهانی، مجله مطالعات حقوقی شیراز، دور

اول، شماره سوم، زمستان ۱۳۸۸، ص ۲۲

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۵۹

"صلاحیت جهانی عبارت است از صلاحیت کیفری مبتنی بر ماهیت جرم بدون توجه به تابعیت مجرم، تابعیت مجنی علیه و یا هرگونه ارتباط دیگری با دولت اعمال‌کننده صلاحیت و این که جرم کجا ارتکاب یافته است."^۱

به عبارت دیگر اصل صلاحیت جهانی به هر یک از کشورها اجازه تعقیب مجرمینی را می‌دهد که نه در قلمرو حاکمیت آن‌ها مرتکب جرم شده‌اند و نه از اتباع آن‌ها هستند و نه به منافع حیاتی و اساسی آن‌ها تجاوز کرده‌اند و نه علیه اتباع آن‌ها مرتکب جرم شده‌اند، تنها معیار مطرح برای اعمال صلاحیت در این مورد محل دستگیری مجرم است.^۲

امروزه حقوق بین‌الملل این حق را برای دولت‌ها به رسمیت شناخته است که به منظور حمایت از ارزش‌های مشترک بشری و برای مقابله‌ی موثر با آنگونه اعمال مجرمانه‌ای که جامعه‌ی جهانی از آن‌ها به عنوان جنایات بین‌المللی یاد می‌کند شروع به تعقیب مرتکبین و رسیدگی به اتهامات انتسابی ایشان نمایند.

در واقع جرایمی که مشمول جنایات بین‌المللی قلمداد می‌شوند جنایاتی هستند که به سطح قواعد آمره رسیده‌اند که بدون اعلام رضایت دولت‌ها برای همه آن‌ها الزام‌آور است و یا به جهت ارتباط با نظم عمومی بین‌المللی رعایت آن مصلحت بالایی دارد. لذا نظر به ماهیت و اهمیت این دسته از جرایم متهم از مجرمانه بودن عمل خود آگاهی کامل دارد.^۳

به عنوان مثال چون جرم شکنجه یک جنایت بین‌المللی تلقی می‌شود، هر دولتی حق تعقیب و محاکمه عاملین آن را دارد و چون در کشور محل وقوع جرم، ارتکاب آن

---

۱. Princeton University Program in Law and Public Affairs, the Princeton Principles on Universal Jurisdiction (۲۰۰۱).

۲. خالقی، علی، محاکمه صدام و مساله صلاحیت دادگاه از منظر حقوق داخلی و بین‌المللی، مجله پژوهش‌های حقوقی، شماره ۲، ۱۳۸۲، ص ۴۷-۵۳

۳. فروغی، فضل اله، منشاء و ماهیت حقوقی اصل صلاحیت جهانی، مجله مطالعات حقوقی شیراز، دور اول، شماره سوم، زمستان ۱۳۸۸، ص ۳۸

۱۶۰... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

عموما انکار می‌شود و مرتکبین آن نیز به طور معمول مورد تعقیب و محاکمه قرار نمی‌گیرند لذا به موجب کنوانسیون ۱۹۸۴ شکنجه سازمان ملل هر کشور عضو کنوانسیون، هر فردی را که به اتهام شکنجه تحت تعقیب است در قلمرو حاکمیتی خود بیابد، در صورتی که نخواهد او را مسترد کند می‌بایست در دادگاه‌های داخلی خود وی را محاکمه و مجازات کند.^۱

ماهیت اجباری یا اختیاری بودن اصل صلاحیت جهانی

شایع‌ترین سوالی که در رابطه با صلاحیت جهانی و جرایم مهم بین‌المللی مطرح شده این است که آیا اعمال این صلاحیت برای محاکم داخلی کشورها اجباری و یا اختیاری است؟ به عبارت دیگر آیا دولت‌ها نسبت به اعمال صلاحیت جهانی وظیفه و تکلیف دارند و یا این که آزاد و مخیرند که هرگونه صلاح بداند عمل کنند؟

در پاسخ باید گفت در مراحل اولیه و به طور سنتی اعمال صلاحیت جهانی برای دولت‌ها متضمن وظیفه و تکلیفی نبود و آنان می‌توانستند در صورت تمایل نسبت به این نوع صلاحیت اعمال حاکمیت کنند. به عنوان مثال در خصوص جرم دزدی دریایی ماده ۱۰۵ کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها مقرر داشته: "هر دولتی می‌تواند دزد کشتی یا هواپیما و کشتی یا هواپیمای ربوده شده توسط او را توقیف کند...دادگاه‌های دولتی که نسبت به توقیف اقدام نموده‌اند می‌توانند رسیدگی و تعیین مجازات نمایند."^۲

لیکن در حال حاضر الزام به رعایت صلاحیت جهانی به موجب حقوق بین‌الملل عرفی و معاهدات بین‌المللی در جرایم مهم نظیر نسل‌کشی، جنایت علیه بشریت، جنایت جنگی، شکنجه، برده‌گیری، تبعیض نژادی، دزدی دریایی، اقدامات ضد امنیتی

---

۱. کامینگا، منو تی، مترجم شریعت باقری، محمد جواد، اعمال صلاحیت جهانی در رابطه با جرایم

سنگین حقوق بشری، مجله حقوقی، شماره بیست و هشتم، ۱۳۸۲، ص ۸۷

۲. فروغی، فضل اله، منشاء و ماهیت حقوقی اصل صلاحیت جهانی، مجله مطالعات حقوقی شیراز، دور

اول، شماره سوم، زمستان ۱۳۸۸، ص ۳۱

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۶۱

در هوایما، گروگان‌گیری و قاچاق مواد مخدر قابل اعمال است.^۱ زیرا که برخی از اسناد مهم بین‌المللی چون کنوانسیون مجازات و منع ارتکاب نسل‌کشی در ۱۹۴۸، کنوانسیون منع شکنجه ۱۹۸۴، کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو به طور مستقیم نوعی صلاحیت جهانی اجباری برای هر یک از دولت‌ها ایجاد کرده‌اند که براساس آن باید به تعقیب مرتکبین این جرایم پردازند و مطابق با قاعده‌ی آمره‌ی "یا محاکمه کن یا مسترد بدار" عمل نمایند. به این ترتیب که یا خود مستقیماً آنان را طی یک دادرسی عادلانه تعقیب و محاکمه نمایند و یا اینکه ایشان را به دولتی که تمایل به تعقیب و محاکمه دارد مسترد کنند.^۲

بر همین اساس در سال ۱۳۹۲ قانون مجازات اسلامی کشورمان در ماده ۹ مقرر نموده که:

"مرتکب جرائمی که به موجب قانون خاص یا عهدنامه‌ها و مقررات بین‌المللی در هر کشوری یافت شود در همان کشور محاکمه می‌شود، اگر در ایران یافت شود طبق قوانین جزائی جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌گردد."

تحول مصونیت مقامات دولتی در اسناد محاکم بین‌المللی

در ادوار گذشته رسم بر این بود که یک رئیس دولت را هرگز نمی‌توان در پیشگاه محکمه‌ای خارجی و یا بین‌المللی محاکمه نمود زیرا وی از مصونیت مطلق کیفری برخوردار بود. بطور مثال ناپلئون بناپارت بعد از خلع از مقام امپراطوری فرانسه با توجه به اینکه کنفرانس وین در ۱۳ مارس ۱۸۱۵ رسماً اعلام نموده بود که وی فراتر از

۱. ضیایی، سید یاسر و حکیمی‌ها، سعید، شرایط حقوقی اعمال صلاحیت جهانی در حقوق بین‌الملل،

فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال هجدهم، شماره ۵۳، زمستان ۱۳۹۵، ص ۹۸

۲. رنجبریان، امیر حسین، قانون ۱۹۹۹-۱۹۹۳ بلژیک، رای ۱۴ فوریه ۲۰۰۲ دیوان بین‌المللی دادگستری، صلاحیت کیفری جهانی در بوته آزمون، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۸،

زمستان ۱۳۸۱، ص ۱۳۳

۱۶۲... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

چارچوب قوانین موضوعه اقدام کرده است با اینحال در مورد وی هیچگاه محاکمه جنائی برگزار نگردید.^۱

پس از خاتمه جنگ جهانی اول در پی شکست آلمان، در ماده ۲۲۷ از بخش هفتم معاهده صلح ورسای مقرر گردید که یک دادگاه اختصاصی به منظور محاکمه ویلهم دوم امپراطوری سابق آلمان تشکیل شود و بدین ترتیب برای نخستین بار مصونیت رئیس یک دولت در معاهده صلح ورسای به چالش کشیده شد. در ادامه‌ی این نگرش جدید در ۱۹۴۵ بعد از جنگ جهانی دوم در ماده ۷ اساسنامه دادگاه نظامی نورنبرگ اعلام شد که:

"مقام و موقعیت رسمی متهمین اعم از سران دولت یا مقامات مسئول در نهادهای دولتی نباید آن‌ها را از مسئولیت معاف نموده یا مجازات آن‌ها را تخفیف دهد."^۲
همچنین در ماده ۶ اساسنامه دادگاه بین‌المللی توکیو آمده که:

"نه مقام رسمی متهم و نه این واقعیت که وی بر طبق اوامر دولت متبوع یا رئیس خود عمل نموده برای رها کردن چنین شخصی از مسئولیت در سبب جنایات مورد اتهام کفایت نمی‌کند."^۳

همانطور که مشاهده می‌شود اساسنامه‌های این دو دادگاه نقش مهمی را در توسعه حقوق بین‌الملل کیفری ایفاء نمودند تا جایی که مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۱۹۵۰ طی قطعنامه‌ای تحت عنوان "اصول شناسایی شده حقوق بین‌الملل در اساسنامه و احکام دادگاه نورمبرگ" را به تصویب رساند. همچنین برخی معاهدات مهم بین‌المللی همچون کنوانسیون ۱۹۴۸ نسل‌کشی (ماده ۴)،^۲ کنوانسیون ۱۹۷۳ آپارتاید (ماده ۳)،^۳ و

---

۱. شکوری، بابک، حقوق بین‌الملل و مصونیت کیفری مقامات بلند پایه دولتی، ۱۳۹۲،
<http://shakuri.blogfa.com/post-۳۴.aspx>

۲. Convention on the prevention and punishment of the crime of Genocide, Dec ۱۹۴۸

۳. Convention on the prevention and punishment of the crimes against Internationally protected persons, ۱۹۷۳

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۶۳

مواد ۴ تا ۱۲ کنوانسیون ۱۹۸۴ منع شکنجه،^۱ نیز در خصوص جنایات بین‌المللی لغو مصونیت سران سابق دولت‌ها را مورد توجه قرار داده‌اند.

با خاتمه‌ی جنگ سرد به موجب قطعنامه‌های شورای امنیت با تشکیل دادگاه‌های بین‌المللی یوگسلاوی سابق و روندا و سیرالئون لغو مصونیت کیفری سران دولت‌ها با عبارتی مشابه مورد تاکید و تأیید مجدد قرار گرفت به عنوان مثال در ماده ۷ اساسنامه دادگاه بین‌المللی یوگسلاوی سابق و ماده ۶ اساسنامه دادگاه بین‌المللی روندا آمده است که:

"مقام رسمی شخص متهم چه به عنوان رئیس دولت یا به عنوان مقامات دولتی مسئول، نباید چنین شخصی را از مسئولیت کیفری رها ساخته و یا مجازات وی را تخفیف دهد."

همچنین در ماده ۶ اساسنامه دادگاه ویژه سیرالئون در این رابطه مقرر داشت:

"مقام و موقعیت رسمی متهم خواه به عنوان رئیس دولت و خواه به عنوان یک مقام مسئول دولتی، شخص متهم را از مسئولیت کیفری مبرا نمی‌سازد و موجب تخفیف مجازات وی نمی‌شود."

و از همه مهمتر در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، مصونیت مقامات دولتی در قبال ارتکاب جرائم عمده بین‌المللی و نقض حقوق بشر بی اعتبار اعلام شد و راه برای محاکمه مقامات بلند پایه دولتی که مرتکب چنین جنایاتی شده باشند بطور عملی در محاکم بین‌المللی هموار گردید. تا جایی که در ماده ۲۷ اساسنامه رم (سند تاسیس دیوان بین‌المللی کیفری) صراحتاً تاکید شده که سمت رسمی رئیس دولت، یک عضو دولت یا مجلس به هیچ وجه یک شخص را از مسئولیت کیفری معاف نخواهد کرد

---

۱. Convention against Torture other Cruel, inhuman or Degrading Treatment or punishment, ۱۹۸۴

۱۶۴... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

همچنان که وجود سمت‌های مذکور به تنهایی علتی برای تخفیف مجازات نخواهد بود.^۱

وفق اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری کشورها وظیفه و تکلیف دارند که در دادگاه‌های داخلی خود مرتکبین به جرایم مهم بین‌المللی را محاکمه کنند و این رسالتی است که در اساسنامه‌ی رم برعهده تمام کشورهای جهان اعم از عضو و غیرعضو دیوان گذاشته شده است.^۲

بعد از جنگ جهانی دوم و تاسیس سازمان ملل متحد، حقوق بین‌الملل در مقابله با جنایات مهم بین‌المللی، به شیوه‌های متفاوتی واکنش نشان داده است. و نوشته‌اند که عنوان نسل‌های دادگاه بین‌المللی از کارل واساک گرفته برداری شده است که در سال ۱۹۷۷ در مجله یونسکو به چاپ رسید. که در آن مجله مفهوم نسل‌های حقوق بشر را برای نخستین بار که بر پایه تطور در سه مرحله تاریخی بوده، بکار برد و نسل‌های دادگاه‌های کیفری بین‌المللی تعمیم همان فرمولی است که براساس مراحل مختلف تاریخی، با مقتضیات زمانی و با توجه به نیاز جامعه جهانی از نوشته ایشان برداشته شد. طبق تقسیم‌بندی موجود نسل اول به دادگاه‌های بین‌المللی نورنبرگ و توکیو اطلاق شده که توسط دولت‌های فاتح در جنگ ایجاد گردیدند. نسل دوم دادگاه‌های بین‌المللی در برگیرنده دادگاه یوگسلاوی سابق و روندا است. که به استناد فصل هفتم منشور با مجوز شورای امنیت تاسیس شدند. بدین ترتیب اصطلاح نسل سوم به دادگاه‌های بین‌المللی شده و تلفیقی اختصاص یافته و عبارت نسل چهارم را دیوان کیفری بین‌المللی از آن خود کرده است.

---

۱. منصور، فرنگیس، بررسی لغو مصونیت کیفری سران دولت‌ها به عنوان یک قاعده حقوق بین‌الملل عرفی، فصلنامه سیاست خارجی، سال سی‌ام، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵ ص ۸۵ و ۸۴

۲. آقای جنت مکان، حسین و قریشی، سید محمد جعفر، سازو کارهای حقوقی کیفری بین‌الملل برای محاکمه تروریست‌های تکفیری در سوریه، مجله سیاست خارجی، سال بیست و هفتم، شماره ۴،

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۶۵

در همین راستا با آغاز هزاره سوم تاکنون شش دادگاه مختلط از جمله دادگاه‌های کوزوو، دادگاه ویژه تیمور شرقی، دادگاه ویژه سیرالئون، دادگاه فوق‌العاده کامبوج، دادگاه ویژه لبنان و دادگاه ویژه سنگال تاسیس شده‌اند. که شکل جدیدی از دادگاه‌های کیفری تحت عنوان دادگاه‌های کیفری نسل سوم با عناصر ملی و بین‌المللی است که در تمامی آن‌ها به موضوع سلب مصونیت مقامات عالی‌رتبه دولتی در ارتکاب جنایات بین‌المللی پرداخته شده است.

جنگالی‌ترین اقدام ملی در مصونیت‌زدایی مقامات دولتی خارجی در بلژیک

صدور دستور بازداشت وزیر خارجه کنگو و طرح دعوا علیه بلژیک در ICJ

یکی از مهمترین اقدامات ملی در حوزه‌ی به محاکمه کشاندن مقامات عالی‌رتبه‌ی دولت‌های خارجی تصویب قانون ۱۹۹۳ و اصلاحی آن در سال ۱۹۹۹ توسط دولت بلژیک در مجازات نمودن مرتکبین نقض‌های شدید حقوق بشر دوستانه بین‌المللی است. که مطابق با آن مقام و سمت رسمی مرتکب، نمی‌تواند مانعی بر اعمال صلاحیت دادگاه‌های داخلی کشور بلژیک در محاکمه‌ی این افراد ایجاد نماید. بدین ترتیب سران دولت‌ها که همواره به لحاظ سمت خود از تعقیب و محاکمه معاف بودند از سوی قانونگذار بلژیکی مصونیت ایشان لغو گردید. لذا از ویژگی‌های مهم قانون بلژیک می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- اعمال صلاحیت جهانی

- عدم توجه به مصونیت سران دولت‌ها

- امکان صدور احکام غیابی^۱

به هر حال تصویب همین قانون، جایگاه کشور بلژیک را به عنوان دولتی پیشرو در مقابله با بی‌کیفرمانی ارتقاء داد و راه را برای اعمال صلاحیت دادگاه‌های ملی برای

---

۱. تاجانی و دیگران، مبانی و آثار تغییر رویکرد دیوان بین‌المللی دادگستری در القای مصونیت کیفری سران دولت‌ها در قضیه حیسن هابره (رئیس جمهور چاد)، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال ششم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۴، ص ۴۲

۱۶۶... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

تعقیب و مجازات مقامات دولتی خارجی به ارتکاب جنایات نقض حقوق بشردوستانه هموار نمود و نقطه‌ی شروع و آغازی برای محاکمه‌ی مقامات عالی‌رتبه‌ی دولت‌ها در اعمال صلاحیت کیفری نزد محاکم خارجی گردید.^۱

در ۱۱ آوریل سال ۲۰۰۰ به استناد همین قانون یک بازپرس بلژیکی دستور دستگیری وزیر امور خارجه کنگو آقای یروودیا نومباسی را به اتهام مشارکت در ارتکاب جنایت علیه بشریت، نقض‌های شدید کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل‌های الحاقی امضاء نمود. اما دولت کنگو در اعتراض به چنین اقدامی که آن را مغایر با مصونیت وزیر خارجه و دخالت در امور داخلی آن کشور اعلام نمود در ۱۷ اکتبر همان سال علیه دولت بلژیک نزد دیوان بین‌المللی دادگستری اقامه دعوا نمود و خواهان صدور فوری دستور موقت در لغو دستور جلب آقای یروودیا گردید.^۲ لازم به ذکر است که در زمان صدور قرار بازداشت که از طریق اینترپول در سطح بین‌المللی ابلاغ شد یروودیا به عنوان وزیر امور خارجه کنگو مشغول به کار بود و پس از شروع رسیدگی، آقای یروودیا از تصدی پست وزیر امور خارجه دست کشیده و پس از آن، هیچگونه پستی را اشغال نکرده بود.

بلژیک در دفاع به استناد به همین موضوع اعلام کرد با توجه به این واقعیت که آقای عبدالله یروودیا دیگر وزیر امور خارجه کنگو یا وزیر متصدی هیچ منصب دیگری در دولت کنگو نمی‌باشد لذا اختلاف حقوقی میان طرفین وجود ندارد. در نتیجه دیوان در این قضیه فاقد صلاحیت می‌باشد.

کنگو هم در مقابل مدعی بود که صلاحیت جهانی که کشور بلژیک به خود نسبت می‌دهد نقض آشکار اصلی است که براساس آن، یک کشور نمی‌تواند اقتدار خود را بر

---

۱. رنجبریان، امیر حسین، قانون ۱۹۹۹-۱۹۹۳ بلژیک، رای ۱۴ فوریه ۲۰۰۲ دیوان بین‌المللی دادگستری، صلاحیت کیفری جهانی در بوته آزمون، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۸، زمستان ۱۳۸۱، ص ۱۲۹

۲. کامینگا، منو تی، مترجم شریعت باقری، محمد جواد، اعمال صلاحیت جهانی در رابطه با جرایم سنگین حقوق بشری، مجله حقوقی، شماره بیست و هشتم، ۱۳۸۲، ص ۶۶

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۶۷

سرزمین دولت دیگر اعمال کند و نقض اصل حاکمیت مساوی بین تمامی اعضای ملل متحد است.

در این قضیه دیوان پس از اعتراض بلژیک به صلاحیتش، نخست به بررسی صلاحیت خود پرداخت و پس از صدور یک رأی صلاحیتی – که در آن بر اصل صلاحیت جهانی در رسیدگی به جنایات عمده صحنه گذاشت رأی خود را در ماهیت قضیه در ۱۴ فوریه ۲۰۰۲ اعلام کرد که مصونیت‌ها برای تضمین عملکرد صحیح روابط بین‌المللی میان دولت‌ها اعطاء شده و در جهت نظام هماهنگ بین‌المللی از اهمیت دائمی برخوردارند.^۱

همچنین دیوان در احراز صلاحیت خود اعلام نمود که مبنای صلاحیت خود را منبعث از تاریخ وقوع اختلاف در زمان طرح دادخواست می‌داند. و وقایع بعدی تاثیری در صلاحیت دیوان و قابلیت طرح دعوی ندارد. و در نظر نهایی خود بیان داشت که: "برخلاف نمایندگان دیپلماتیک و کنسولی، برخی مقامات بلندپایه دولتی مانند رئیس کشور، رئیس دولت و وزیر خارجه در طول دوران خدمت خود در قبال اعمال صلاحیت دولت‌های خارجی مصونیت دارند حتی اگر متهم به جرایم جنگی یا جرایم علیه بشریت باشند."^۲

بنابراین دولت بلژیک با صدور و انتشار قرار بازداشت وزیر خارجه کنگو، مرتکب نقض قاعده حقوق بین‌الملل عرفی در مورد غیر قابل تعرض بودن و مصونیت مطلق وزیران امور خارجه در حال خدمت شده است و با چنین اقدامی، اصل برابری حاکمیت کشورها را نقض کرده است. دیوان در این رأی خواسته یا ناخواسته به دیدگاه کلاسیک حقوق بین‌الملل پایبند مانده و به تحولات اخیر حقوق بشر و حقوق

---

۱. Congo v Beljum case, Icj Report, ۲۰۰۰, parp.۷۵

۲. ضیایی، سید یاسر و حکیمی‌ها، سعید، شرایط حقوقی اعمال صلاحیت جهانی در حقوق بین‌الملل، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال هجدهم، شماره ۵۳، زمستان ۱۳۹۵، ص ۱۰۲

۱۶۸... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

بین‌الملل کیفری توجهی ننموده است.^۱ بالاخص آن که ضمن تأیید قاعده‌ی قدیمی مصونیت وزیر امور خارجه از تعقیب و محاکمه، این مصونیت را حتی در ارتکاب جنایات ضد بشریت و جنایات جنگی گسترش داده و از این منظر در تعامل با حقوق بین‌الملل کیفری که در سال‌های اخیر پیوسته در حال رشد بوده، قرار گرفته است.

در این رأی دیوان اعلام کرد که وزرای امور خارجه در زمان تصدی پست وزارت، از مصونیت مطلق در برابر محاکم ملی دیگر کشورها - و نه محاکم ملی کشور متبوع خود یا محاکم بین‌المللی صلاحیت‌دار - برخوردارند. اما پس از برکناری شخص از وزارت امور خارجه دادگاه‌های کشور خارجی می‌توانند وی را به خاطر جرایمی که وی پیش یا پس از دوره تصدی در مقام موقعیت شخصی - و نه حرفه‌ای - خود مرتکب شده محاکمه و مجازات کنند. گرچه دیوان در این رأی بر جدایی مسئولیت به عنوان یک امر ماهوی از مصونیت به عنوان یک مسأله شکلی تأکید کرد، اما اعلام اینکه وزرای امور خارجه پیشین را تنها در صورتی که در یک موقعیت شخصی مرتکب جنایات جنگی شده باشند می‌توان در محاکم ملی دیگر کشورها محاکمه کرد، از نظر بسیاری از علمای حقوق بین‌الملل محل اشکال و ایراد است. و توسعه بوده قرار گرفته است.^۲

در این رأی دیوان اعلام کرد که وزرای امور خارجه در زمان تصدی پست وزارت، از مصونیت مطلق در برابر محاکم ملی دیگر کشورها - و نه محاکم ملی کشور متبوع خود یا محاکم بین‌المللی صلاحیت‌دار - برخوردارند. اما پس از برکناری شخص از وزارت امور خارجه دادگاه‌های کشور خارجی می‌توانند وی را به خاطر جرایمی که وی پیش یا پس از دوره تصدی در مقام موقعیت شخصی - و نه حرفه‌ای - خود

---

۱. دیهیم، علیرضا، مصونیت قضایی و مسئولیت بین‌المللی مقامات مهم دولت‌ها، فصلنامه راهبرد سال بیست و چهارم، شماره ۷۶، پاییز ۱۳۹۴، ص ۱۷۱

۲. رنجبریان، امیر حسین، قانون ۱۹۹۹-۱۹۹۳ بلژیک، رای ۱۴ فوریه ۲۰۰۲ دیوان بین‌المللی دادگستری، صلاحیت کیفری جهانی در بوته آزمون، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۸، زمستان ۱۳۸۱، ص ۱۳۰

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۶۹

مرتکب شده محاکمه و مجازات کنند. گرچه دیوان در این رأی بر جدایی مسئولیت به عنوان یک امر ماهوی از مصونیت به عنوان یک مسأله شکلی تأکید کرد، اما اعلام اینکه وزرای امور خارجه پیشین را تنها در صورتی که در یک موقعیت شخصی مرتکب جنایات جنگی شده باشند می‌توان در محاکم ملی دیگر کشورها محاکمه کرد، از نظر بسیاری از علمای حقوق بین‌الملل محل اشکال و ایراد است.

نکته مهم آن که پس از تصویب قانون ۱۹۹۳-۱۹۹۹ بلژیک، شکوایه‌های متعددی علیه مقامات عالی‌رتبه کشورها به اتهام مشارکت در ارتکاب جنایات مهم بین‌المللی در محاکم آن کشور طرح شد که می‌توان از قضایای شکایت از نخست وزیر اسرائیل آرئیل شارن، رئیس جمهور عراق صدام حسین، رئیس جمهور ساحل عاج لوران بگیرو رئیس جمهور سابق چاد حیسن هابره را نام برد که در مجموع منجر به بروز مشکلات سیاسی مختلفی برای دولت بلژیک شدند تا جایی که نهایتاً در سال ۲۰۰۳ دولت بلژیک پس از گذشت یک دهه تلاش با اصلاح قانون صدرالذکر تمام امتیازات آن را لغو کرد و بدین ترتیب به طور کامل امکان طرح چنین شکایاتی در آن کشور از بین رفت و نهایتاً صلاحیت جهانی محاکم بلژیک به حد یک صلاحیت شخصی تقلیل یافت که باید بر مبنای تابعیت یا اقامتگاه مرتکب یا مجنی علیه استوار گردد. کارشناسان یکی از دلایل عمده این ناکامی را همین رأی ۱۴ فوریه ۲۰۰۲ دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه وزیر امور خارجه کنگو اعلام نموده‌اند که مشکلات عدیده‌ای را در عرصه بین‌المللی برای بلژیک به ارمغان آورد.^۱

در همین راستا پس از تصویب قانونی اصلاحی ۱۹۹۹ بلژیک محاکم داخلی کشورهای دیگر نیز در جهت اعمال صلاحیت جهانی، به محاکمه سران حال و سابق دولت‌های دیگر پرداخته‌اند از جمله قضایایی که به وضعیت سران فعلی دولت‌ها پرداختند همچون معمر قذافی رئیس جمهور لیبی در فرانسه، فیدل کاسترو رهبر کوبا در

---

۱. خالقی، علی، محاکمه صدام و مسأله صلاحیت دادگاه از منظر حقوق داخلی و بین‌المللی، مجله پژوهش‌های حقوقی، شماره ۴، ۱۳۸۲

۱۷۰... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

اسپانیا، رابرت موگابه رئیس‌جمهور زیمبابوه در امریکا است، که مبین آن است که سران فعلی دولت‌ها از مصونیت نزد محاکم داخلی برخوردارند و محاکمه ایشان با اوضاع و احوال فعلی حاکم بر حقوق بین‌الملل امکان‌پذیر نیست. لیکن در خصوص محاکمه سران سابق دولت‌ها در محاکم داخلی رویه‌های متفاوتی در حال شکل‌گیری است از جمله قضایای معروف محاکمه‌ی آگستو پینوشه رئیس‌جمهور سابق شیلی در انگلستان، خالد نزار وزیر دفاع سابق الجزایر در سوئیس و حسین هابره در دو کشور بلژیک و سنگال در این موضوع مهم به نظر می‌رسند.^۱

رای دیوان در دعوی کنگو علیه فرانسه در سال ۲۰۰۲

قضیه مربوط به برخی رسیدگی‌های کیفری در فرانسه

در نهم دسامبر ۲۰۰۲ دولت کنگو دعوی را علیه فرانسه با هدف ابطال اقدامات تحقیق و تعقیب از سوی مقامات قضایی فرانسه در دیوان بین‌المللی دادگستری به ثبت رساند. به این خواسته که برخی رسیدگی‌های کیفری در فرانسه علیه برخی مقامات عالی‌رتبه فعلی و اسبق کنگو همچون رئیس‌جمهور و وزیر کشور، به اتهام جرائم علیه بشریت و شکنجه، موجب نقض مصونیت کیفری رئیس‌یک کشور خارجی شده است. اصلی که به عنوان قاعده عرفی بین‌المللی در رویه دیوان به رسمیت شناخته شده است. از این رو، کنگو معتقد است که فرانسه با اعمال صلاحیت جهانی و ادعای داشتن صلاحیت تعقیب جهت رسیدگی به جرائم ادعایی ارتكابی از سوی وزیر کشور کنگو در طول تصدی سمت خود برای حفظ نظم عمومی کشورش، اصل تساوی حاکمیت اعضای ملل متحد را نقض نموده و اینکه هیچ دولتی نمی‌تواند بر این اساس، در قلمرو

---

۱. تاجانی و دیگران، مبانی و آثار تغییر رویکرد دیوان بین‌المللی دادگستری در الغای مصونیت کیفری سران دولت‌ها در قضیه حسین هابره (رئیس‌جمهور چاد)، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال ششم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۴، ص ۴۴ و ۴۳

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی..... ۱۷۱

دولت دیگر به اعمال اقتدار پردازد. همچنین، با صدور قرار بازجویی برای رئیس جمهور کنگو، اصل مصونیت کیفری سران دولت‌ها را نقض کرده است. نهایتاً دولت کنگو در مورخ ۵ نوامبر همان سال دعوی خود را علیه فرانسه در قضیه برخی رسیدگی‌های کیفری از دفتر دیوان مسترد کرد و از دیوان درخواست کرد که از جمهوری فرانسه بخواهد تا اقدامات رسیدگی و تعقیب را لغو کند دیوان نیز درخواست استرداد دعوی کنگو را بی‌درنگ به دولت فرانسه ابلاغ کرد و دولت مذکور نیز اعتراضی را در خصوص اقدام کنگو انجام نداد. دیوان نیز مطابق ماده ۸۹ آئین دادرسی خویش، طی قراری، در تاریخ ۱۶ نوامبر ۲۰۰۲، دعوی مزبور را از لیست رسیدگی خود خارج ساخت.^۱

رای دیوان در دعوی جیبوتی علیه فرانسه در سال ۲۰۰۸

در زمینه برخی مسائل خاص در همکاری دو جانبه در امور کیفری

در ۹ جولای ۲۰۰۶ دولت جیبوتی به جهت اقدامات قضایی دولت فرانسه در احضار رئیس جمهور و سایر مقامات ارشد جیبوتیایی به عنوان شاهد در پرونده مرگ مشکوک یک قاضی به نام برنارد بورال^۲ به دیوان بین‌المللی دادگستری شکایت نمود.^۳ و مدعی گردید که فرانسه با صدور احضاریه‌های مزبور مفاد عهدنامه مودت میان دو کشور، همچنین قواعد عرفی مصونیت و حقوق دیپلماتیک کنوانسیون ۱۹۶۱ وین را نقض نموده است. مضافاً آن که وفق ماده ۱۰۹ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، بعد از صدور احضاریه، در صورت عدم حضور متهم توسط نهادهای اجرایی توقیف و

---

۱. ضیایی بیگدلی و همکاران، آراء و نظریات مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۳، ص ۳۷۵

۲. Bernard Borrel

۳. زمانی، سید قاسم و کوشا، سهیلا، صلاحیت معوق دیوان بین‌المللی دادگستری با تأکید بر رای دیوان در اختلاف میان دولت‌های جیبوتی و فرانسه (۲۰۰۸)، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال چهاردهم، شماره ۳۸، پائیز و زمستان ۱۳۹۱، ص ۱۷۳

۱۷۲... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

مجبور به حضور می‌شود لذا لز این حیث، احضار رئیس جمهور جیبوتی حاوی عنصر توقیف و بازداشت است که مغایر با قواعد مصونیت تلقی می‌شود.^۱

دیوان در ۴ ژوئن ۲۰۰۸ ضمن پذیرش استدلال‌های فرانسه بیان نمود که احضار رئیس جمهور جیبوتی صرفاً یک دعوت جهت ادای شهادت بوده و مشمول ماده ۱۰۹ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه که مورد استناد جیبوتی قرار گرفته نمی‌شود بنابراین رئیس جمهور جیبوتی در قبول و یا رد آن مختار بوده است. لذا از این جهت خللی به مصونیت رئیس جمهور از صلاحیت کیفری وارد نشده است. بدین ترتیب دیوان در ادامه‌ی رویه‌ی قبلی خود رئیس فعلی یک کشور را از مصونیت مطلق برخوردار دانست هر چند که در تصمیم نهایی خود دولت فرانسه را به دلیل عدم رعایت تشریفات و نزاکت بین‌المللی در حق دولت جیبوتی محکوم به عذر خواهی نمود.^۲

از طرح دعوا علیه رئیس جمهور چاد در محاکم بلژیک در ۲۰۰۰

تا رای دیوان در دعوی بلژیک علیه سنگال در ۲۰۱۲

و تاسیس شعب فوق العاده سنگال در ۲۰۱۳

در ۳۰ نوامبر ۲۰۰۰ شکایتی علیه حسن هابره رئیس‌جمهور چاد و معروف به پینوشه افریقا به اتهام نقض حقوق بین‌الملل بشر دوستانه و کنوانسیون شکنجه به استناد قانون جنجالی ۱۹۹۹-۱۹۹۳ بلژیک در آن کشور به ثبت رسید که به مرور زمان در ۱۱ دسامبر ۲۰۰۱ تعداد شکایت‌های از ایشان به ۲۰ فقره افزایش یافت که از این تعداد

---

۱. عبدی، ایوب، تحلیل رای مورخ ۴ ژوئن دیوان بین‌المللی دادگستری در خصوص برخی مسائل مربوط به معاضدت متقابل در امور کیفری: جیبوتی علیه فرانسه، سالنامه ایرانی حقوق بین‌الملل و تطبیقی، شماره چهارم، چاپ اول، ۱۳۸۷، ص ۴۴۴

۲. تاجانی و دیگران، مبانی و آثار تغییر رویکرد دیوان بین‌المللی دادگستری در الغای مصونیت کیفری سران دولت‌ها در قضیه حسن هابره (رئیس جمهور چاد)، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال ششم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۴، ص ۵۰

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی..... ۱۷۳

۱۸ مورد آن توسط اتباع چاد مطرح شده بود. نهایتاً در ۲۲ سپتامبر ۲۰۰۵ دولت بلژیک در جهت اعمال صلاحیت جهانی با تنظیم و صدور قرار جلب و بازداشت غیابی حیسن هابره، از دولت سنگال که با پناهندگی وی موافقت کرده بود استرداد وی را جهت محاکمه خواستار شد. بعد از آن که این درخواست از طریق پلیس اینترپل به آن دولت ابلاغ گردید در ۲۵ نوامبر ۲۰۰۵ دولت سنگال در پاسخ اعلام نمود که صلاحیت تحقیق و تعقیب ایشان برای اعمال ارتكابی در چارچوب وظایفش را ندارد و وی از مصونیت قضایی برخوردار است.^۱

از سوی دیگر با توجه به پذیرش پناهندگی حسن هابره در سال ۱۹۹۰ توسط دولت سنگال و اقامت وی در آن کشور، دعاوی متعددی توسط قربانیان از اتباع چاد در محاکم سنگال علیه وی مطرح گردید لیکن به لحاظ عدم پذیرش صلاحیت جهانی دادگاه‌های داخلی سنگال در رسیدگی به جنایات ارتكابی یک بیگانه در خارج از قلمروی سرزمینی آن دولت؛ تمامی دعاوی علیه ایشان رد گردید. از این رو در ۱۸ آوریل ۲۰۰۱ شاکیان موضوع را در کمیته‌ی ضد شکنجه که رکن اجرایی کنوانسیون ۱۹۸۴ ضد شکنجه است پیگیری نمودند و با تقدیم شکوائیه بر نقض ماده ۵ و ۷ کنوانسیون فوق تاکید کرده و اعلام نمودند که علیرغم اینکه وفق ماده ۵ کنوانسیون هر یک از متعاهدین، با اتخاذ تدابیر لازم مکلف به تعقیب و محاکمه مرتکبین به جنایت شکنجه شده‌اند و همچنین در ماده ۷ آن طرفین معاهده مکلف به رعایت قاعده "یا محاکمه کن یا مسترد بدار" شده‌اند لیکن با توجه به اینکه دولت سنگال در ۲۱ اوت سال ۱۹۸۶ کنوانسیون را تصویب نموده امت اما دولت سنگال علیرغم اقامت یک دهه اقامت حسن هابره در قلمرو آن کشور به تعهدات خود در تدابیر قانونگذاری و تعقیب و محاکمه عمل نموده و نه در پاسخ به درخواست استرداد بلژیک اقدام نموده

---

۱. رمضان‌ی قوام آبادی، محمد حسین، تاسیس شعب فوق‌العاده سنگال برای محاکمه حیسن هابره: یک گام به جلو در راستای مبارزه با جنایات بین‌المللی، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال چهارم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، ص ۹۸ و ۹۷

۱۷۴... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

است. نهایتاً فشار افکار عمومی بین‌المللی و تصمیم کمیته ضد شکنجه در سال ۲۰۰۶، موجبات تغییر قوانین دولت سنگال را فراهم نمود. تا جایی که در سال‌های ۲۰۰۷ و ۲۰۰۸ دولت سنگال قوانین خود را با مفاد کنوانسیون ضد شکنجه منطبق نمود و بدین طریق مقدمات محاکمه و تعقیب حسین هابره فراهم گردید. این اقدام باعث شد که حسن هابره برای فرار از تبعات تعقیب و مجازات به دیوان دادگستری جامعه اقتصادی دول آفریقای غربی علیه دولت سنگال شکایت نماید. که دولت سنگال با تغییر قوانین داخلی‌اش عملاً حقوق ایشان را تضییع نموده و اصل بنیادین عطف به ماسبق نشدن قوانین کیفری را نقض کرده است. لذا آن دیوان ضمن آن که دولت سنگال را مکلف به رعایت این اصل نمود از طرف اتحادیه آفریقا، آن دولت مأموریت یافت تا در مرجعی صالح با رعایت دادرسی عادلانه در چارچوب آئینی ویژه و با تخصیصه بین‌المللی تعقیب و محاکمه‌ی حسن هابره را انجام دهد.^۱

پیرو بی‌توجهی دولت سنگال به حکم جلب حسن هابره که توسط دولت بلژیک صادر شد در ۱۹ فوریه ۲۰۰۹ دولت بلژیک دعوایی را علیه سنگال در مورد اجرای تعهد به محاکمه و یا استرداد حسین هابره به آن کشور در دیوان بین‌المللی دادگستری اقامه نمود.

دیوان در ۲۰ جولای ۲۰۱۲ با اکثریت قاطع ۱۴ رای در مقابل ۲ رای، اعلام کرد که دولت سنگال با عدم ایفای تعهدات خود در انجام فوری تحقیقات اولیه در باره جرایم ارتكابی حسن هابره و عدم ارجاع پرونده وی به مقامات صلاحیت‌دار موجبات نقض ماده ۷ کنوانسیون ضد شکنجه را فراهم نموده است لذا دولت سنگال اگر قصد استرداد

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی..... ۱۷۵

هابره به بلژیک را ندارد، باید بدون هیچگونه تاخیری، پرونده‌ی ایشان را برای تعقیب کیفری به مقامات صلاحیتدار خود ارجاع نماید.^۱

به این ترتیب بی نتیجه بودن دعاوی متعدد علیه حسن هابره در دادگاه‌های کشورهای چاد، بلژیک و سنگال و عدم تعقیب و محاکمه‌ی ایشان موجب شد تا موضوع در دو مرجع مهم بین‌المللی، کمیته ضد شکنجه و دیوان بین‌المللی دادگستری پیگیری و منتهی به تصمیم‌گیری شود که سرانجام در جهت تاسیس شعب فوق‌العاده سنگال میان اتحادیه آفریقایی و دولت سنگال در مورخ ۲۲ اوت ۲۰۱۲ موافقتنامه‌ای امضاء شد و متعاقباً در ۱۷ دسامبر همان سال مجلس آن کشور آنرا به تصویب رساند تا این شعبه فوق‌العاده در کشور سنگال بتواند به تعقیب و محاکمه مرتکبین جنایات بین‌المللی در کشور آفریقایی چاد در دوره زمانی ریاست جمهوری حسن هابره (از ۷ ژوئن ۱۸۹۲ الی اول دسامبر ۱۹۹۰) رسیدگی قضایی نماید. بالاخره شعب فوق‌العاده سنگال در راستای پایبندی دولت آن کشور به تعهدات بین‌المللی و تصمیمات مراجع بین‌المللی بعد از فراز و نشیب‌های گوناگون در سال ۲۰۱۳ تاسیس گردید.^۲

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی

در رویه دیوان بین‌المللی دادگستری

وقوع دو جنگ جهانی در فاصله بیست سال و قتل و غارت گسترده و ارتکاب انواع گوناگون جرایم بین‌المللی، نیاز به وجود یک مرجع دادگر بین‌المللی را برای جامعه جهانی به اوج خود رساند. تا با محاکمه عاملین آن‌ها در دادگاه‌های توکیو و نورنبرگ،

---

۱. تاجانی و دیگران، مبانی و آثار تغییر رویکرد دیوان بین‌المللی دادگستری در الغای مصونیت کیفری سران دولت‌ها در قضیه حیسن هابره (رئیس جمهور چاد)، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال ششم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۴، ص ۵۱

۲. رمضانی قوام آبادی، محمد حسین، تاسیس شعب فوق‌العاده سنگال برای محاکمه حیسن هابره: یک گام به جلو در راستای مبارزه با جنایات بین‌المللی، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال چهارم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، ص ۹۰ و ۹۱

۱۷۶... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

آلام ستم دیده‌دگان از این وقایع تسکین یابد. هر چند این محاکمات به دلیل نگرش‌های حاکم بر مصونیت سران کشورها فرجام‌چندانی نداشت اما سرآغازی برای مقابله با بی‌کیفری در عرصه بین‌المللی محسوب می‌شوند به نحوی که جهانیان احساس کردند عصری که در آن به سر می‌برند منبع‌داری از ترس و خشونت خواهد بود و با ایجاد سازمان ملل متحد و سایر نهادهای بین‌المللی، جهان دیگر شاهد ظهور وقایعی نظیر هیروشیما و ناکازاکی نخواهند بود. اما دیری نباید که با فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد در منطقه بالکان و روندا نقض‌های فاحش حقوق بشر دوستانه در سطح بسیار گسترده به وقوع پیوستند تا جایی که شورای امنیت با صدور قطعنامه‌هایی حکم به تاسیس دادگاه بین‌المللی یوگسلاوی سابق و روندا داد و نهایتاً پس از بروز چنین بحران‌هایی در سال ۱۹۹۸ اساسنامه رم (سند تاسیس دیوان بین‌المللی کیفری) با امضای ۱۲۰ دولت از میان ۱۶۰ دولت حاضر به تصویب رسید و با تصویب پارلمان شصتمین دولت عضو در ۲۰۰۲ رسماً دیوان بین‌المللی کیفری فعالیت خود را آغاز نمود. بنابراین دیوان حاصل تلاش صد ساله جامعه جهانی و حاصل مشارکت جمعی در سازمان ملل متحد است. بدین ترتیب ضرورت مقابله با بی‌کیفر ماندن جنایتکارانی که از مصونیت خود سوءاستفاده کرده‌اند با رویکرد جدید حقوق بین‌الملل معاصر به حقوق بشر و تقویت همکاری و همگرایی میان دولت‌ها و ظهور پدیده جهانی شدن، صلاحیت جهانی شدن بیش از گذشته اهمیت یافت.

هر چند دیوان بین‌المللی دادگستری مطابق با اساسنامه‌اش ملزم به رسیدگی قضایی به اختلافات میان دولت‌ها و با اعلام رضایت آنان است و اساساً اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی حق مراجعه به دیوان را ندارند و فاقد صلاحیت رسیدگی به جنایات ارتكابی و مسئولیت کیفری اشخاص و تعقیب و مجازات آنان است لیکن دیوان از بدو تاسیس تاکنون در چهار قضیه به مصونیت مقامات عالی‌رتبه دولتی ورود کرده که در سه مورد آن مبادرت به صدور رای شده و در یک مورد دیگر دادخواست توسط خواهان مسترد

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۷۷

شد و دیوان به رسیدگی ماهوی و انشای حکم نرسید. که لیست قضایای مربوطه در این خصوص به شرح ذیل است:

۱- قضیه دستور بازداشت وزیر خارجه کنگو و دعوی آن کشور علیه بلژیک در سال ۲۰۰۰.

۲- قضیه مربوط به برخی رسیدگی‌های قضایی کیفری در فرانسه و دعوی کنگو علیه فرانسه در سال ۲۰۰۲.

۳- قضیه برخی همکاری‌های دو جانبه در امور کیفری دعوی جیبوتی علیه فرانسه در سال ۲۰۰۶.

۴- قضیه دستور بازداشت رئیس جمهور سابق چاد توسط بلژیک و دعوی آن کشور علیه سنگال در سال ۲۰۰۹.

یادآوری می‌شود که در قضیه شماره دوم کنگو دادخواست دعوی خود علیه فرانسه را مسترد کرد و لذا اساساً دیوان وارد ماهیت موضوع دعوا نشد.

دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه کنگو علیه بلژیک اعلام نمود که: مصونیت از صلاحیت به معنای بی‌کیفری نسبت به جرایم ارتكابی نیست، مصونیت از صلاحیت و مسئولیت کیفری فرد دو مفهوم کاملاً منفک و مستقل از هم می‌باشند به طوری که مصونیت جنبه شکلی دارد اما مسئولیت کیفری مربوط به حقوق ماهوی است. بنابراین مصونیت قضایی می‌تواند برای مدتی مانع تعقیب برخی از جرایم شود لیکن نمی‌تواند فرد را از مسئولیت کیفری تبرئه نماید.^۱ همچنین دلیل مصونیت در قبال محاکم ملی اصل برابری حاکمیت‌هاست. اما در اساسنامه محاکم کیفری بین‌المللی همه دولت‌ها به این توافق رسیده‌اند که مصونیتی برای مقام و موقعیت رسمی افراد سیاسی و دیپلماتیک وجود ندارد.

---

۱. منصور، فرنگیس، بررسی لغو مصونیت کیفری سران دولت‌ها به عنوان یک قاعده حقوق بین‌الملل عرفی، فصلنامه سیاست خارجی، سال سی‌ام، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵ ص ۸۲

۱۷۸... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

در این رای دیوان به طور عمده با پایبندی به موازین مربوط به مصونیت کارگزاران دولتی حتی در صورت ارتکاب جنایت علیه بشریت با هدف پاسداری از نظم عمومی بین‌المللی اقدام نمود. و همانگونه که دولت‌ها برای دستیابی به نظم عمومی ملی در پی تامین منافع و مصالح جامعه ملی خود هستند نظم عمومی بین‌المللی نیز در پی ممانعت از بروز بی‌نظمی در روابط بین‌الملل و استحکام و دوام آن در تلاش است. لذا صراحتاً در حدود مصونیت وزیر خارجه بیان کرد که مصونیت به تمام دوران که این سمت را در اختیار دارد تسری می‌یابد. لذا وزیران امور خارجه در زمان اشتغال به خدمت از تعقیب کیفری توسط دیگر دولت‌ها مصون هستند حتی اگر موضوع اتهام آن‌ها ارتکاب جنایات بین‌المللی باشد.

در خصوص همین پرونده قاضی وان دن وینگائرت در نظر مخالف خود نوشت: دیوان بین‌المللی دادگستری با قصور از توجه به ارزش‌های نوین بین‌المللی، فرصت مشارکت در توسعه حقوق بین‌الملل کیفری نوین را از دست داد. وی عمیقاً متأسف است از این که دیوان از تصدیق این توسعه قصور ورزیده و توجهی به تحولات نوین حقوق بین‌المللی کیفری نکرده است. به نظر وی مصونیت مغایر با اصول حقوق بشر است و حاکی از اولویت منافع دولتی بر منافع جامعه بشری دارد.

در قضیه دعوی جیبوتی علیه فرانسه نیز دیوان در ادامه‌ی نظر قبلی خود رئیس فعلی دولت را واجد مصونیت مطلق دانست لذا تغییر رویکرد دیوان، در قضیه دستور بازداشت رئیس‌جمهور سابق چاد توسط بلژیک و دعوی آن کشور علیه سنگال در سال ۲۰۰۹. قابل ملاحظه و توجه است که روندی مغایر با تصمیم خود در سال ۲۰۰۲ را در پیش گرفته که انتقادات بسیاری را فراهم نمود به نحوی که دیوان در رای ۲۰ جولای ۲۰۱۲ خود در این قضیه به صراحت اعلام نمود که دولت سنگال با عدم ایفای تعهدات خود در مورد انجام فوری تحقیقات اولیه در مورد جنایات ارتكابی حسن هابره و با عدم ارسال پرونده ایشان جهت تعقیب و محاکمه به مقامات صالح کیفری بند اول ماده ۷ کنوانسیون منع شکنجه را نقض نموده است. لذا آن دولت در صورتی که قصد

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۷۹

استرداد قای حیسن هابره را نداشته باشد باید بدون هیچگونه تاخیری پرونده‌ی وی را جهت تعقیب کیفری و محاکمه به مقامات صالح قضایی خود ارجاع نماید. بدین ترتیب دیوان توجهی به مصونیت آقای هابره به عنوان یک رئیس جمهور ننموده است در حالی که در رای ۲۰۰۲ خود در قضیه دستور وزیر خارجه کنگو صراحتاً بیان نموده بود که در حقوق بین‌الملل عرفی جهت سران دولت‌ها مصونیت مطلق در نظر گرفته شده و هیچ تفاوتی بین اعمال انجام شده در سمت رسمی و یا شخصی و همچنین اعمال قبل از تصدی و یا در حین تصدی وجود ندارد. اما دیوان ده سال پس از آن در قضیه استرداد حسن هابره ضمن عدول از نظر قبلی خود دولت سنگال را محکوم به محاکمه و یا استرداد وی می‌نماید.

نکته‌ی قابل توجه آن است که دیوان با احتیاط پیش رفته چنانچه حسن هابره را فاقد مصونیت اعلام می‌نمود به دلیل عدول صریح از تصمیم قبلی خود در مورد مشابه مورد انتقاد شدید افکار عمومی جهانی قرار می‌گرفت و از سوی دیگر چنانچه بر رویه‌ی قبلی خود اصرار می‌ورزید مورد سرزنش و انتقاد بابت رویکرد تحجرآمیز و سنتی که توان همسویی با حقوق بین‌الملل معاصر را ندارد قرار می‌گرفت لذا دیوان برای این که خود را همراه و همگام با تحولات روز کند و از مسیر تحولات حقوق بشری و رویکرد انسانی شدن حقوق بین‌الملل عقب نماند لاجرم بدون اشاره مستقیم به مصونیت سران دولت‌ها، صرفاً تأکید می‌نماید که دولت سنگال می‌بایست یا حسن هابره را مسترد کند و یا مکلف است که وی را مورد تعقیب و محاکمه قرار دهد و حتی به این نکته نیز اشاره کرده که دولت چاد مصونیت هابره را لغو نموده است بدین ترتیب دیوان با چنین تصمیمی راه را برای تحولات بعدی و رویکردهای جدید در حوزه مصونیت مقامات عالی‌رتبه‌ی دولتی هموار نموده است.^۱

---

۱. تاجانی و دیگران، مبانی و آثار تغییر رویکرد دیوان بین‌المللی دادگستری در الغای مصونیت کیفری سران دولت‌ها در قضیه حیسن هابره (رئیس جمهور چاد)، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال ششم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۴، ص ۵۳ و ۵۲

۱۸۰... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

متاسفانه نمی‌توان ادعا کرد که رویه دادگاه‌های ملی در مورد قضایای مطرح شده در این قبیل موارد یکسان بوده مثلاً مجلس اعیان بریتانیا در قضیه پینوشه اعلام کرد که وفق قوانین انگلستان رئیس سابق یک دولت که به ارتکاب شکنجه متهم شده فاقد مصونیت است اما تردیدی وجود ندارد که رئیس دولت شاغل در این مقام دارای مصونیت است. همچنین در ۱۳ مارس ۲۰۰۱ دیوان عالی فرانسه ابراز نمود که سرهنگ معمر قذافی را نمی‌توان به اتهام مشارکت در انفجار هواپیمای فرانسوی در ۱۹۸۹ در کشور فرانسه تحت تعقیب قضایی قرار داد زیرا که رئیس دولت لیبی از مصونیت تعقیب برخوردار است.^۱

به هر حال از رویه‌های دیوان و دولت‌ها در محاکمه سران در محاکم داخلی می‌توان اینگونه نوشت که:

اول آن که: متاسفانه هنوز رویه‌ی واحد و متحدالشکلی در این خصوص میان عموم دولت‌ها شکل نگرفته است.

دوم آنکه: رویه‌ی ناقص و اندک موجود نیز صرفاً ناظر بر اشخاصی است که در حین محاکمه فاقد سمت رسمی و مقام دولتی بوده‌اند و یا به نحوی مصونیت عرفی ایشان توسط دولت متبوعشان لغو شده بود.

سوم آنکه: علیرغم عدم شکل‌گیری عرف و رویه‌ی واحد که بیان گردید، لیکن نمی‌توان منکر اقدامات و رویه‌ی انجام شده در خصوص محاکمه‌ی مقامات عالی‌رتبه‌ی دولتی در محاکم داخلی گردید. رویه‌ی در حال ظهوری که می‌تواند آغاز راهی نو در خصوص تحدید مصونیت سران دولت‌ها در حقوق بین‌الملل در آینده‌ای نه چندان دور باشد. همچنان که در قضیه روند محاکمه طولانی حسن هابره ملاحظه گردید حکایت از نوعی الزام درونی در جهت مقابله با بی‌کیفرمانی و تعقیب و محاکمه مقامات دولتی

---

۱. کامینگا، منو تی، مترجم شریعت باقری، محمد جواد، اعمال صلاحیت جهانی در رابطه با جرایم سنگین حقوق بشری، مجله حقوقی، شماره بیست و هشتم، ۱۳۸۲، ص ۱۰۷

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی..... ۱۸۱

دارد. لذا تحول در تنزل مصونیت مقامات دولتی به طور آهسته در بستر زمان در حال انجام شدن است.^۱

نتیجه گیری

تردیدی نیست که از یک سو، حقوق بین الملل به منظور حسن انجام وظایف کنسولی و سیاسی، به نمایندگان دولت های خارجی امتیاز مصونیت را اعطای نموده تا دادگاه های داخلی کشورها نتوانند نسبت به تعدادی از نهادها و افراد اعمال صلاحیت کیفری نمایند به موجب ماده ۲۹ کنوانسیون ۱۹۶۱ در خصوص روابط دیپلماتیک، شخص مامور سیاسی مصون است و نمی توان او را به هیچ عنوان مورد توقیف یا بازداشت قرارداد. بدین ترتیب واضح است که تعیین حد و مرز مصونیت تا چه حد می تواند در حفظ نظم داخلی و بین المللی موثر باشد.

از سوی دیگر، در طول تاریخ فجیع ترین جنایات علیه بشریت توسط افرادی صورت پذیرفته که عمدتاً دارای مقامات بلند پایه در کشور خود بوده اند و به لحاظ قاعده عرفی مصونیت قابل تعقیب و محاکمه نبودند و از آن جایی که اساسی ترین نوع مصونیت مقامات عالی رتبه دولتی، مصونیت آنها از اعمال صلاحیت کیفری محاکم خارجی است. لذا به موجب اصل پذیرفته شده ی حاکمیت برابر، دولت ها در داخل قلمروی خود باید از اعمال صلاحیت کیفری نسبت به مقامات عالی رتبه دولت های دیگر خودداری نمایند این امر به دلیل همان قاعده عرفی مصونیت است که به این افراد اعطاء شده که طبق آن فرد دارنده مصونیت قابل تعقیب و محاکمه توسط دادگاه های خارجی نیست حتی اگر مرتکب جنایت بین المللی شده باشد.

---

۱. تاجانی و دیگران، مبانی و آثار تغییر رویکرد دیوان بین المللی دادگستری در الغای مصونیت کیفری سران دولت ها در قضیه حیسن هابره (رئیس جمهور چاد)، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال ششم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۴، ص ۴۸

۱۸۲... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

از دهه پایانی قرن بیستم و در پی گسترش درگیری‌ها و شعله‌ور شدن آتش جنگ در کشورهای مختلف، موضوع حدود مصونیت مقامات دولتی در ارتکاب موارد نقض فاحش حقوق بین‌الملل بشردوستانه، توجه محاکم داخلی و بین‌المللی را به خود جلب کرده است. در همین راستا کشور بلژیک با استناد به صلاحیت جهانی و به موجب قانون داخلی مصوب ۱۹۹۳ دستور بازداشت وزیر امور خارجه کنگو را به اتهام نقض فاحش کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ و جنایات علیه بشریت صادر نمود که بدین وسیله زمینه شروع دعوی کنگو علیه بلژیک فرانسه را فراهم نمود.

دیوان در رای ۲۰۰۲ خود در قضیه کنگو علیه بلژیک تأکید می‌کند، که برخورداری وزیران امور خارجه در حال خدمت از مصونیت به معنای بهره‌مندی آن‌ها از بی‌کیفری نیست. مصونیت قضایی ممکن است، تعقیب را برای یک دوره زمانی مشخص یا برای جرائم معینی به درستی مانع شود؛ اما نمی‌تواند شخص را به طور کلی از مسئولیت کیفری تبرئه نماید. بر این اساس مصونیت‌هایی که طبق حقوق بین‌الملل به وزیر امور خارجه در حال خدمت یا پیشین اعطا می‌شود، در اوضاع و احوال خاص مانع از تعقیب نمی‌شوند. از نظر دیوان مصونیت شکلی است ولی مسئولیت ماهوی است. بدین معنی که مصونیت فقط مانع از پیگیری قضائی در دوره‌ای معین می‌شود و وزیر امور خارجه پس از اتمام خدمت در این مقام دیگر هیچگونه مصونیتی در مقابل کشورهای دیگر ندارد.

مصونیت مقامات دولتی بازتابی از یک مرحله‌ی گذر در سیر تکاملی حقوق بین‌الملل است که در گذشته در زمان حقوق بین‌الملل کلاسیک اصل بر مصونیت مطلق گذاشته شده بود و از منظر حقوق بین‌الملل عرفی مقامات ارشد دولت‌ها در برابر دادگاه‌های داخلی و بین‌المللی از مصونیت برخوردار بودند. به نحوی که از اواخر قرن بیستم شاهد گسترش چارچوب حقوقی برای تعقیب جنایات بین‌المللی در سطح ملی و

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۸۳

بین‌المللی هستیم به طوری که اینک جامعه بین‌المللی مصونیت از جرایم مهم بین‌المللی را به عنوان یک موضوع ممنوع، غیرقانونی قلمداد می‌کند.

در اساسنامه‌های دادگاه‌های کیفری یوگسلاوی سابق و رواندا و اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی (ICC) مبین تحول در مصونیت مقامات عالی‌رتبه فعلی و پیشین دولت‌ها در موارد نقض جدی و فاحش حقوق بین‌الملل مشاهده می‌شود به طوری که برطبق اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، افراد بدون در نظر گرفتن مقام و سمتی که دارند، در قبال ارتکاب جنایات بین‌المللی از قبیل نسل‌زدایی، جنایت علیه بشریت، جنایات جنگی و جنایت تجاوز مصونیت کیفری نخواهند داشت و در صورت ارتکاب چنین جنایاتی تحت تعقیب، محاکمه و مجازات قرار خواهند گرفت.

بدین ترتیب که بیان گردید مفهوم مصونیت سران دولت‌ها از اوایل قرن بیستم تاکنون تحول شگرفی یافته است. به نحوی که روند تحولات مصونیت سران دولت‌ها از معاهده ورسای (۱۹۱۹) تاکنون در اساسنامه‌های دادگاه‌های نورنبرگ، توکیو، یوگسلاوی سابق، دادگاه رواندا، دادگاه ویژه سیرالئون، اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و رویه‌های دادگاه‌های بین‌المللی و ملی شاهد بوده ایم، روشن می‌سازد که در حال حاضر سران دولت‌ها، در صورت ارتکاب جنایات جنگی و نقض فاحش حقوق بشر و حقوق بشردوستانه بین‌المللی، نه از مصونیت شخصی برخوردارند و نه از مصونیت شغلی و به عبارت دیگر سران دولت‌ها در صورت نقض قواعد آمره بین‌المللی مسئولیت کیفری خواهند داشت.

بنابراین در حالی که می‌توان از شکل‌گیری قاعده عرفی سلب مصونیت کیفری مقامات دولتی در محاکم کیفری بین‌المللی در زمان ارتکاب جنایات بین‌المللی سخن به میان آورد لیکن چنین قاعده‌ای در حال حاضر در محاکم داخلی کشورها با مشکلات عدیده‌ای مواجه است و به همین جهت حقوق داخلی دولت‌ها در این زمینه کمتر توسعه یافته به طوری که هنوز هم عموماً مصونیت سران دولت‌ها در حین خدمت و انجام وظیفه در نزد محاکم ملی به عنوان یک قاعده‌ی بین‌المللی تثبیت شده نگریسته می‌شود

۱۸۴... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

که اقدام خلاف آن گاهی می‌تواند موجبات مسئولیت بین‌المللی دولت در نقض تعهدات بین‌المللی را فراهم آورد.

فهرست منابع:

فارسی:

۱. آقای جنت مکان، حسین و قریشی، سید محمد جعفر، سازو کارهای حقوقی کیفری بین‌الملل برای محاکمه تروریست‌های تکفیری در سوریه، مجله سیاست خارجی، سال بیست و هفتم، شماره ۴، ۱۳۹۲
۲. افتاده، لیلی، تعقیب رئیس جمهور سودان توسط دیوان بین‌المللی کیفری از منظر حقوق بین‌الملل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۸۹، دانشگاه علامه طباطبایی
۳. بهمن تاجانی، شهرام و میر فلاح نصیری، سیده ندا، مبانی و آثار تغییر رویکرد دیوان بین‌المللی دادگستری در الغای مصونیت کیفری سران دولت‌ها در قضیه حیسن هابره (رئیس جمهور چاد)، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال ششم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۴
۴. بیگ زاده، ابراهیم و میرفلاح نصیری، ندا، تعهد به استرداد یا محاکمه در حقوق عرفی و رویه قضایی بین‌المللی، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۶۶، ۱۳۹۳
۵. حسیبی، به آذین، مسئولیت کیفری ماموران عالی‌رتبه‌ی دولتی در حقوق بین‌الملل با تاکید بر رای دیوان بین‌المللی دادگستری بین کنگو و بلژیک،
۶. خالقی، علی، محاکمه صدام و مساله صلاحیت دادگاه از منظر حقوق داخلی و بین‌المللی، مجله پژوهش‌های حقوقی، شماره ۲، ۱۳۸۲
۷. دلخوش، علیرضا، جنبه‌های گوناگون مسئولیت در حقوق بین‌المللی کیفری، مجله حقوقی بین‌المللی، سال بیست و هشتم، شماره ۴۴، ۱۳۹۰
۸. درجی، حسین، مصونیت سران دولت‌ها در حقوق کیفری بین‌المللی، رساله دکتری حقوق بین‌الملل، ۱۳۹۱، دانشگاه پیام نور
۹. دیهیم، علیرضا، مصونیت قضایی و مسئولیت بین‌المللی مقامات مهم دولت‌ها، فصلنامه راهبرد ف سال بیست و چهارم، شماره ۷۶، پاییز ۱۳۹۴

۱۸۶... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

۱۰. رمضانی قوام آبادی، محمد حسین، تاسیس شعب فوق‌العاده سنگال برای محاکمه حسین هابره: یک گام به جلو در راستای مبارزه با جنایات بین‌المللی، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال چهارم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۲

۱۱. رمضانی قوام، محمد حسین و فرخی، رحمت اله و جوادی شریف، خدیجه، مصونیت قضایی دولت خارجی در دادگاه‌های ملی با عنایت به رای دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه مصونیت صلاحیتی دولت، مجله حقوقی بین‌المللی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، سال سی‌ام، شماره ۴۸، ۱۳۹۲

۱۲. رنجبریان، امیر حسین، قانون ۱۹۹۳-۱۹۹۹ بلژیک، رای ۱۴ فوریه ۲۰۰۲ دیوان بین‌المللی دادگستری، صلاحیت کیفری جهانی در بوته آزمون، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵۸، زمستان ۱۳۸۱

۱۳. زمانی، سید قاسم و کوشا، سهیلا، صلاحیت معوق دیوان بین‌المللی دادگستری با تاکید بر رای دیوان در اختلاف میان دولت‌های جیبوتی و فرانسه (۲۰۰۸)، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال چهاردهم، شماره ۳۸، پائیز و زمستان ۱۳۹۱

۱۴. سبحانی، مهین، تاملی بر مصونیت کیفری مقام‌های عالی‌رتبه دولتی در جرایم بین‌المللی، پژوهشنامه حقوقی، سال اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۸۹

۱۵. سلیمی، صادق و صمصامی مهاجر، مریم، غلبه موازین بین‌المللی حقوق بشر بر حاکمیت دولت‌ها در پرتو دادگاه‌های نسل سوم، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۵۹

۱۶. شکوری، بابک، حقوق بین‌الملل و مصونیت کیفری مقامات بلند پایه دولتی،

<http://shakuri.blogfa.com/post-۳۴.aspx> ۱۳۹۲

۱۷. صدر، جواد، حقوق دیپلماتیک و کنسولی، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه

تهران، چاپ هشتم، ۱۳۸۶

۱۸. صور اسرافیل، محمود، التباس معنای مزایا و مصونیت‌ها در حقوق بین‌الملل تاملی بر تعاریف و مفاهیم، مجله حقوقی، نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، شماره بیست و پنجم، ۱۳۷۹

تحول مصونیت مقامات دولتی از صلاحیت کیفری محاکم خارجی.....۱۸۷

۱۹. ضیایی بیگدلی، محمد رضا، مصونیت کشورها و مقامات حکومتی از دیدگاه حقوق بین‌الملل، پژوهش حقوق و سیاست.

۲۰. ضیایی بیگدلی و همکاران، آراء و نظریات مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۳

۲۱. ضیایی، سید یاسر و حکیمی‌ها، سعید، شرایط حقوقی اعمال صلاحیت جهانی در حقوق بین‌الملل، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال هجدهم، شماره ۵۳، زمستان ۱۳۹۵

۲۲. طالبی، صغری، مصونیت مقامات عالی‌رتبه دولتی در رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۸۹، دانشگاه علامه طباطبایی

۲۳. عبداللهی، محسن، مصونیت کیفری سران دولت در حقوق بین‌الملل از مصونیت مطلق تا حکم جلب عمرالبشیر، سالنامه حقوق بین‌الملل و تطبیقی، سال، شماره ۴، ۱۳۸۷

۲۴. عبدی، ایوب، تحلیل رای مورخ ۴ ژوئن دیوان بین‌المللی دادگستری در خصوص برخی مسائل مربوط به معاضدت متقابل در امور کیفری: جیبوتی علیه فرانسه، سالنامه ایرانی حقوق بین‌الملل و تطبیقی، شماره چهارم، چاپ اول، ۱۳۸۷

۲۵. فروغی، فضل‌اله، منشاء و ماهیت حقوقی اصل صلاحیت جهانی، مجله مطالعات حقوقی شیراز، دور اول، شماره سوم، زمستان ۱۳۸۸

۲۶. فهیم دانش، علی، ملاحظاتی بر استثنای پذیر بودن قاعده مصونیت دولتی در حقوق بین‌الملل معاصر، فصلنامه قضاوت، شماره ۸۸، زمستان ۱۳۹۵

۲۷. کامینگا، منوتی، مترجم شریعت باقری، محمد جواد، اعمال صلاحیت جهانی در رابطه با جرایم سنگین حقوق بشری، مجله حقوقی، شماره بیست و هشتم، ۱۳۸۲

۲۸. کچوئیان فینی، جواد، تحول مفهوم مصونیت سران دولت‌ها در حقوق بین‌الملل کیفری، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و سوم، شماره ۴، زمستان ۱۳۸۸

۱۸۸... تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال یازدهم، شماره چهل و یکم، پاییز ۱۳۹۷

۲۹. کدخدایی، عباسعلی و عابدینی، عبدالله، مصونیت دولت و قاعده آمره استثنای در حال ظهور، فصلنامه حقوق عمومی، دوره ۴۵، شماره ۱، بهار ۱۳۹۴

۳۰. مهران پور، عباس، بررسی اصل صلاحیت جهانی در حقوق جزای بین‌الملل ایران و اساسنامه‌های دادگاه‌های کیفری بین‌المللی موقتی و دائمی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۲، دانشگاه گیلان.

۳۱. ممتاز، جمشید، تدوین و توسعه حقوق بین‌الملل کیفری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ویژه.

۳۲. منصور، فرنگیس، بررسی لغو مصونیت کیفری سران دولت‌ها به عنوان یک قاعده حقوق بین‌الملل عرفی، فصلنامه سیاست خارجی، سال سی‌ام، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵

۳۳. میر محمد صادقی، حسین، مسئولیت ماموران مادون و مقامات مافوق در اساسنامه دادگاه کیفری بین‌المللی، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۹

۳۴. نجفی ایرلند آبادی، علی حسین، مسئولیت کیفری بین‌المللی، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۱۵، تابستان ۱۳۷۴

انگلیسی:

۱. Rabinovitch, Ryan, (۲۰۰۴), Universal Jurisdiction in Abstentia, Fordham International law journal, Vol. ۲۸, Issue ۲.

۲. S. Zappal a, Do Heads of State in Office Enjoy Immunity from Jurisdiction for International Crimes? The Ghaddafi Case before the French Cour de Cassation', ۱۲ EJIL, ۲۰۰۱.

۳. The International Law Commission, Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, Report on the work of its ۶۰th session, (۵ May-۶ June and ۷ July-۸ August ۲۰۰۸), General Assembly, A/CN.۴/۵۹۶, Invisible on: <<http://untreaty.un.org/ILC/reports/۲۰۰۸/۲۰۰۸report.htm>.

تحويل مصونيت مقامات دولتي از صلاحيت كيفري محاكم خارجي.....١٨٩

٤. ICJ, Questions relating to the Obligation to Prosecute or Extradite (Belgium v. Senegal), Summary of the Judgment of ٢٠ July ٢٠١٢, No. ٢٠١٢/٤ (Para.١٢٢), Invisible on <www.icj-cij.org>.

٥. Gaeta. Paola. (٢٠٠٢). Official Capacity and immunities, Cassese, Antonio, Jones, John, Gaeta, Paola, and the Rome of Statute of the international Criminal Court: a Commentary, Vol ١, and Oxford University Press. ٩٧٥- ١٠٠٢

٦. Mezyaev, Alexander (٢٠١٢), Hissen Habre Trial: “Extradite or Prosecute”, <http://www.Strategic-Culture.Org>

٧. Statute of International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, S.C. Res.٨٢٧, ٢٥ May ١٩٩٣, Article ٧, Invisible on: <<http://www.icty.org>>.

٨. Statute of International Criminal Tribunal for Rwanda, S.C. Res.٩٥٥, ٨ November ١٩٩٤, Article ٦, Invisible on: <<http://www.icrc.org/hl.nsf/FULL/٥٦٥?OpenDocument>>.

٩. Statute Of The International Criminal Court, Art ٢٧, A/conf. ١٨٣/g(١٧ july ١٩٩٨) , Invisible on: <<http://www.ICC-CPI-int/library/about/officialjournal/Rome-statute-English-pdf>>.

١٠. International Court of Justice, Arrest Warrant of ١١ April ٢٠٠٠ (Democratic Republic of the Congo v Belgium).

١١. Congo v Beljum case, ICJ Report, ٢٠٠٠, parp. ٧٥

١٢. Belgium v. Senegal Case, ICJ Reports, ٢٠٠٩.availabe at www.icj.cij.org

١٣. Belgium v. Senegal Case, ICJ Reports, Judgment of ٢٠ July ٢٠١٢.